

Evropski dan spomina na žrtve vseh totalitarnih in avtoritarnih režimov

Govor dr. Stane Granda

Ljubljana, stolnica, 23. avgust 2021

Današnji spominski dan mnogi v Sloveniji razumejo in sprejemajo kot dan obračunavanja z komunizmom. Tisti, ki so bili fizični ali ideološki del nekdanjega jugoslovanskega in posebej slovenskega totalitarizma, imajo deloma prav, kajti današnji dan naj bi vzpodbujal tiste vrednote evropske zavesti, ki so z njo v nasprotju in jih zanikajo. Temeljni vzrok njihovega ne sprejemanja današnjega spominskega dne je pri številnih slovenskih sodržavljanih v prepričanju, posledici skoraj polstoletne ideološke vzgoje, da nasprotje fašističnemu in nacističnemu totalitarizmu ni demokracija, ampak komunizem. Pojma »demokracija« nekdanji jugoslovanski režim ni ignoriral, samo drugačno oznako in vsebino ji je dajal. Govoril je o »socialistični demokraciji« kot nadgradnji meščanske ali klasične demokracije, pojmu, ki ga je Jože Pučnik, utemeljitelj slovenske države pred tridesetimi leti, enačil s poizkusom razumevanja pojma »leseno železo«. Pol stoletja smo bili vzgajani, da je demokracija kot taka preživeta, zaostala, da prehajamo v višjo, razvitejšo fazo njenega razvoja, nadgradnjo, edino realno prihodnost človeštva. Človek, ki kot mlad vpija znanje kot materino mleko, se težko sprijazni z dejstvom, da temu ni tako in da je bil zmanipuliran.

Slovenski odnos do komunizma ne pogojuje samo polstoletna vzgoja in vsakodnevna ideološka represija, ampak tudi dejstvo, da je bilo, kljub ekskluzivističnemu značaju članstva v partiji – bila je kadrovska, elitistična, ne množična stranka, kar je bistvo demokracije – predpogoj za opravljanje določenih služb in napredovanje v njih. Ne gre samo za vojsko in policijo, oblastne in sodne, zlasti tožilske funkcije, ampak predvsem vse nivoje šolstva, zlasti tistega, ki ga označujemo kot humanistično in družboslovno. Da je bilo članstvo mnogim predpogoj ne samo za družbeni vzpon, ampak celo za preživetje, govori dejstvo, da je večina slovenskih osamosvojiteljev bila članov komunistične partije. Iz tega izhaja pojasnitev vzroka, zakaj v mnogih nekdanjih komunističnih državah niso mogli izvesti lustracije. V resnici bi bila krivična. Prav to dejstvo so izrabili oni, ki so desetletja dnevno kršili človekove pravice, krivo in pristransko sodili, saj je oblast nad sodstvom imelo državno tožilstvo, celo izvajali so izven sodne poboje. Zato imamo danes okoli 700 evidentiranih morišč, okoli 15.000 izvensodno pobitih in uradno nobenega znanega morilca. Komunizem v Sloveniji ni doživel še nobene uradne državne obsodbe. Ne moralne, ne idejne ali politične in najmanj kazenske.

Slovenski nasprotniki označevanja nekdanje jugoslovanske in slovenske oblasti kot komunistične, sprejemajo totalitarno naravo stalinizma, ne pa komunizma. Pravijo da tega ni bilo, le kje je sploh bil, ali bi mogel biti, predvsem pa, da so

bile velike razlike med režimi komunističnih držav, da bi ga lahko enotno obsodili. To je seveda res, še bolj pa je res, da niti v Sloveniji ni bil enak v vseh njenih regijah. Nedvomno je bil totalitarizem na Dolenjskem trši kot marsikje drugje, zlasti na primer na Primorskem. Absolutno pa ne sprejemajo dejstva, da je bil prav slovenski najhujši na celnem območju nekdanje Jugoslavije. Predvsem zato so na poti v normalizacijo v Srbiji in na Hrvaškem daleč pred Slovenijo.

Današnji spominski dan v Sloveniji združuje tiste, ki ne izhajajo iz želje po maščevanju, revanšizmu. Ne združuje jih zgodovinska resnica, ker te ni mogoče spreminjati, ampak je temeljni postulat njihovih prizadevanj evropska sedanost in prihodnost slovenske družbe. Slovenci imamo tako krute izkušnje z vsemi tremi totalitarizmi, da se še vedno nismo sposobni z njimi popolno soočiti. Fašizem je najprej začel obračunavati s Slovenci na Primorskem kmalu po prvi svetovni vojni. Po nemškem Anschlusu Avstrije leta 1938 so prišli na vrsto Koroški Slovenci. Po zunanji okupaciji kraljevine Jugoslavije s strani obeh omenjenih totalitarizmov, je sledila še notranja s komunizmom. Ta je preprečil in onemogočil evropski način antifašističnega odpora proti okupatorju brez komunističnega pedigreja, zlorabil je domoljubna čustva številnih rojakov, edino možnost preživetja v aktivnem odporništvu in zlorabil odpor proti okupatorju za vzpodbujanje in razmah državljanske vojne in prigrabitev oblasti.

Vrednote demokracije v Sloveniji še nimajo polne domovinske pravice. Tudi in predvsem zato, ker je na ozemlju Jugoslavije že od leta 1929 bila diktatura. Izkušnje demokracije, spoštovanja njenih vrednot, nimamo v genih. Dejansko še vedno trpimo zaradi državljanske vojne. Rane so globoke in tako ideološke, da celo znamenita izjava SAZU o narodni spravi ni zmogla obsoditi komunističnega totalitarizma in se postaviti v prid vseh vrednote demokracije. Izpostavljanje nedotakljivost človekovega življenja, njegovo svetost, pravica do groba, je za mnoge zgolj in samo protikomunistični revanšizem.

Današnji dan govori o evropski zavesti in totalitarizmu torej o njunem razmerju. Zavedati se moramo, da so vsi trije totalitarizmi plod evropskega duha. Imajo skupni idejni vir vendar različne poti razvoja in uresničevanja. Prav zaradi njega je lahko prišlo do sporazuma Hitler–Stalin, ki je določil datum današnjega spominjanja. Iz njega izhaja tudi ozadje tako imenovane antiimperialistične fronte v Sloveniji z dne 26. oz. 27. aprila 1941, katere podlaga in dogmatično ozadje je omenjeni mednarodni sporazum, ki je formalno sprožil drugo svetovno vojno.

Ta se ni za vse evropske narode končala z obnovo demokracije, ampak z menjavo totalitarizmov. Številnim oblikam razdeljenosti Evrope se je pridružila ideološka, ki je pustila globoke in trajne posledice. Če je »stara Evropa« bila širokogrudna pri premagovanju gospodarskih razlik, bi morala biti enako ali še bolj tudi pri premagovanju razlik v družbenem in civilizacijskem razvoju. Medtem, ko so se nekateri v Evropi demokracije že skorja preobjedli,

sprejemajo drugi njene osnove kot temelj svoje prihodnosti po količinah in vsebinah dragocenega in redkega zdravila. Družbeni razvoj ni kot tehnologija, ki jo izboljšamo z uvedbo novih strojev, ampak dolgotrajen in mučen proces spreminjanja družbe, mentalitet, družbenih in kulturnih vrednot. V zadnjih letih vse bolj upada evropski spomin na grozote totalitarizmov. Tudi zaradi gospodarskih in družbenih kriz, ki so bistveno drugačne od onih v časih totalitarizma, ko se je vse reševalo s parolami boja proti sovražnikom ljudstva in v obliki medklanovskih obračunov partijskih vodstev.

Komunistični totalitarizem praviloma ni bil ne nacionalen, ne socialen, ampak izrazito ideološki. Njegovo glavno orožje je bil strah pred vsemogočnostjo tajne policije, ki je z vsemi sredstvi ščitila vladajočo elito. Te niti češka žametna revolucija ni odplaknila, kaj šele drugod, ko se je s pomočjo ekonomske tranzicije ob naslonitvi na dotedanje vzvode oblasti zgolj prelevila iz ideološke v ekonomsko oligarhijo. Dokazala in potrdila je, da je bil njen poglobitveni cilj ne družbene spremembe, socialno pravičnejša družba, ampak zgolj in samo oblast, za katero so pripravljene vse žrtvovati. Najprej ideologijo. Iz najhujših sovražnikov kapitalizma so se preko noči spremenili v njegove največje zagovornike. Pa ne klasičnega kapitalizma, ampak najbolj krutega, v bistvu karikiranega, v oblikah in vsebinah najhujšega strašenja pred njim.

Demokracije v nekdanjih državah komunističnega totalitarizma so praviloma izjemno šibke, potrebujejo pomoč in razumevanje v njihovem širjenju in utrjevanju. Za številne državljane iz nekdanjih totalitarnih držav je bilo navdušenje za vključevanje v Združeno Evropo predvsem izraz upanja varovanja demokratične ureditve in ne prvenstveno materialnih ugodnosti in prednosti. V Sloveniji je bila demokracija ena največjih žrtev osamosvojitve.

Tudi v Sloveniji peša zgodovinski spomin. Bivši oblastniki in njihovi številni dolžniki idealizirajo preteklost. Zlasti na področju zaposlovanja, ko nikogar ni bilo strah zaradi možne izgube službe. Namesto vrednot demokracije ponujajo antifašizem, ki nima zveze z nekdanjim, ampak je izraz nove vsebine pojma, ki obsoja in zavrača vse, kar ni skrajno levo. Evropa se ne zaveda, da klasična delitev na konzervativce, liberalce in socialiste izginja. Vzrok je v premajhni samozavesti in spoštovanju prvih dveh, kot tudi krize demokratičnih levih političnih sil, ki niso sposobne ponuditi alternative tistim, ki zlorabljajo tradicije evropske levice. Stanje ni alarmantno, ne gre pa ga podcenjevati. Prihodnost Evrope je namreč veliko bolj pomembna kot njena preteklost, kar pa ne sme pomeniti omalovaževanja njenih tragičnih totalitarnih izkušenj.

Prav zaradi pomena naše skupne evropske prihodnosti si velja poklicati pred očmi kontekst besedila resolucije iz 2. aprila 2009. Izhaja iz Splošne deklaracije Združenih narodov o človekovih pravicah, Resolucije o genocidu Združenih narodov, Pogodbe o evropski uniji, Listine Evropske unije o temeljnih pravicah, upoštevanja njenega Okvirnega sklepa o boju proti nekaterim oblikam in

izrazom rasizma in ksenofobije s kazenskopравnimi sredstvi, upoštevanja Resolucije št. 1481 parlamentarne skupščine Sveta Evrope o potrebi po mednarodni obsodbi zločinov totalitarnih komunističnih režimov, razglasitve 23. avgusta za evropski dan spomina na žrtve stalinizma in nacizma, upoštevanja številnih državnih komisij za resnico in pravičnost ter številnih drugih pravnih aktov in resolucij. Skratka, ne gre za nek enostranski akt, ki bi nastal v nekem političnem trenutku ali zaradi aktualnih trenutnih potreb. Resolucija Evropskega parlamenta z dne 2. aprila 2009 o evropski zavesti in totalitarizmu je del vsebine in bistva Evropske zveze zaradi katerih ta obstaja, s katero stoji in pade.

Evropa ima svojo zgodovino, ne obstaja pa enoten pogled nanjo. Že v monografijah o njej opazimo, da se geografsko običajno konča pri Poljski in Grčiji, sicer pa evropski in zlasti slovanski vzhod kot tudi jugovzhod ni upoštevan. Evropske skupnosti danes ne ločujejo toliko jeziki in kultura kot velikanske razlike v stopnjah gospodarske razvitosti, mentaliteti in predvsem zgodovinski spomin. Medtem, ko državljani držav, ki so neposredno ali posredno prestali grozote fašizma in nacizma poznajo tega iz čedalje šibkejšega spomina in knjig, imamo državljani nekdanjih komunističnih držav žive in neposredne življenjske izkušnje. Skoraj vsak ima svojo osebno zgodbo. V njihovem ozadju so velike travme, ki jih nima nihče pravice podcenjevati, kaj šele žaliti! Združena Evropa temelji tudi na spoštovanju in upoštevanju razlik v zgodovinskem razvoju.

Resolucija Evropskega parlamenta z dne 2. aprila 2009 o evropski zavesti in totalitarizmu ugotavlja, da se zgodovinarji strinjajo, da zgodovinskih dejstev ni mogoče razlagati povsem objektivno, ker ne obstajajo objektivna zgodovinska poročila; ker noben politični organ ali politična stranka nima izključne pravice do razlage zgodovine in ker ti organi in stranke ne morejo trditi, da so objektivni, ker se uradnih političnih razlag zgodovinskih dejstev ne bi smelo vsiljevati z večinskimi odločitvami v parlamentih; ker parlament ne more sprejemati zakonodaje za preteklost, obstaja velika zgroženost ob vse pogostejših stališčih odločilnih dejavnikov v Evropi, ki izhajajo iz nepoznavanja zgodovine. V imenu spoštovanja temeljnih pravic in načel pravne države. Ideološkega, ne pa vsebinskega sklicevanja nanje, ki smo mu vsak dan priča, doživljamo kot njihovo zlorabljanje, ki vse bolj spominja na norčevanje iz njih, zlasti v Sloveniji in še kje. Navedimo dva konkretna primera. Predsednica stranke, ki je bila pol stoletja nosilka totalitarizma, ki se hodi javno poklanjat spomeniku svojega političnega predhodnika, tako ga tudi sama označuje, ki je sokriv za okoli 15.000 pobitih Slovencev med in predvsem po drugi svetovni vojni, ko je bila ta že končana. Prav ta stranka je desetletja ljudi preganjala in postavljala izven zakona. Ne gre za popravljanje krivic, spoštovanje, gre za provociranje, dejansko za zlorabo, ki vodi k napeljevanju v izključevanje in vzpodbujanje nestrpnosti. Ta ista stranka odreka približno 60 Romom, svojim

žrtvam, konkretno tudi človeka, ki se mu klanjajo, pravico do groba. Hkrati pa za lastno promocijo, na račun antifašizma, ki ga izenačuje z komunizmom, zlorablja spominski dan njihovega nacističnega iztrebljanja v Auschwitzu.

Znamenita 57. številka *Nove revije*, ki bi jo bilo potrebno kot enkraten zgodovinski dokument in kot enega najboljših obračunov s slovenskim totalitarizmom prevesti v evropske jezike – vsaj v angleškega – in ponuditi Evropi kot spominsko darilo za 30-letnico samostojne slovenske države in predsedovanja Slovenije Svetu EU, izpostavlja, da je bilo za komunizem ključno popolno obvladovanje sodstva, kulture in šolstva in seveda vojske. Kot vidimo, ne omenja gospodarstva, toliko opevane ekonomske baze, ki naj bi odražala njeno nadstavbo, ampak zgolj to. Niso verjeli v svoj temeljni družbeni aksiom. Poglavitno sredstvo totalitarne države je bila vsemogoča policija, zlasti neuniformirana tajna, ki je praktično o vsem odločala in živela neko svoje, še danes v mnogih podrobnostih neznano življenje. V Sloveniji si je še v toliko opevanih osemdesetih letih, ko naj bi njena neposredna voditeljica komunistična partija, prispevala k demokratizaciji in se celo vanjo vključila, privoščila tajne umore. Da o načrtih za vzpostavitev koncentracijskih taborišč niti ne govorimo. Zaradi slovenske osamosvojitve, kjer je v obračunu z jugoslovansko armado policija opravila ogromno dela in preko vrinjencev v demokratične stranke poskrbela, da so se vsi tisti »nekdanjiki«, ki so to hoteli, vrinili v demokratične organe novih strank, ni bilo, razen prostovoljne nikakršne lustracije, je položaj od vseh nekdanjih komunističnih držav položaj najtežji. Tudi zaradi medvojnih in povojnih sistematičnih pobojev predvsem ideoloških nasprotnikov. Spomnimo se samo intelektualnega potenciala slovenske politične emigracije. Vse bolj postaja jasno, da ima ona tudi glavne zasluge za slovensko osamosvojitveno ideologijo.

Danes po tridesetih letih samostojne slovenske države lahko ugotavljamo, da ohranjanje spomina na tragično preteklost Evrope, ko so jo ogrožali totalitarizmi, ni več v ospredju njene skupne agende. Zlasti po sprejemu Lizbonske deklaracije simbolika njenih zvezd dobiva napram prvotnemu nasprotno vsebino in simboliko. Mnogim so zaradi ideologije bližje storilci zločinov kot žrtve. Volje za načelno zavračanje vseh treh totalitarizmov ni. Prizadevanj za priznanje komunističnih, fašističnih in nacističnih zločinov kot skupne zapuščine ni čutiti. Tiste, ki so dejavno nasprotovali totalitarni vladavini in ki bi morali zaradi svoje požrtvovalnosti, zvestobe idealom, časti in poguma imeti mesto v zavesti Evropejcev kot junaki totalitarne dobe, se celo kriminalizira in izloča. Spoštovanje do vseh žrtev totalitarnih in nedemokratičnih režimov v Evropi postaja stvar nedoločljive prihodnosti, ali pa še to ne.

Glavno krivdo za take razmere nosijo v prvi vrsti nekdanje države komunističnega totalitarizma, ki niso bile sposobne obračunati z njim. Je

Združena Evropa kriva, da je leta 2020 postal častni meščan Ljubljane človek, ki je pošiljal v smrt nesrečnike s Teharij? To je sam javno povedal! Zahodna Evropa še sama ni bila najbolj uspešna z defašizacijo in denacifikacijo, pa bo z dekomunizacijo, ki ga kot totalitarno obliko oblasti niti ni poznala? Je treba zato izgubiti vero v Združeno Evropo? Dokler ni boljše alternative gotovo ne. Treba pa je prevzeti svoj del obveznosti. V Sloveniji v teh tridesetih letih še nismo oblikovali učnih načrtov, ki bi komunistični totalitarizem postavil na mesto, ki mu pripada. Tudi slovenske osamosvojitve ne. In vse to ima posledice tudi v slovenski kulturi, sodstvu in celi državi. Očitno smo se izgradnje lastne države lotili napačno, oziroma smo podlegli tistemu, ki je vedel, na čem sloni realna oblast. Opozorili smo, da komunisti niso namenjali pri prevzemu oblasti glavne pozornosti ekonomski bazi, ampak njeni nadstavbi. Vedeli so, kaj dejansko vodi in usmerja družbo in kaj se je vselej sposobno temu prilagoditi. Vse izhaja iz človeka!